

जोगीचक्र

-लीलाभक्त मुनिकर्मी

मानवको विकासपछि समाज, संस्कार र सदा-चारको सिर्जना भयो । त्यसपछि ऋषि-महर्षिहरू (मुनि-हरू) द्वारा वेदहरू लेख्न थाले । ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद र अथर्ववेद नामकरण भयो । त्यसपछि त्यसको संस्कृतिका विभिन्न १८ पुराणहरू पनि तयार पारियो । अर्थात् समाजमा आदिकालदेखि हुनुपर्ने संसर्ग र मृत्यु-पछि पनि परलोकमा हुनुपर्ने विधि-विधानहरूका संस्कारहरू धेरैजसो तान्त्रिक पद्धतिबाट उपनिषद् संहिता, स्मृति र पुराणहरू अथवा विभिन्न प्रकारका ग्रन्थहरू आदि प्रकाशमा आयो । यसबाट शैव, वैष्णव, शाक्त वा तन्त्रहरू साथै बौद्ध सम्प्रदायका ग्रन्थहरू पनि प्रकाशमा आए जसको अध्ययनले आदिकालदेखि मानव समाजले गर्नुपर्ने नियम, निष्ठा र सदाचारको आधारमा भैरहेका क्रियाहरू हुन् भनेर मानव समाजको मस्तिष्कमा सञ्चालियो । मानवले जीवनकालमा सञ्चालन गर्नुपर्ने लोकाचार र क्रियाहरू पूर्ण नगराएमा मृतक प्रेतात्माको रूपमा हावा भैरहने र पञ्चतत्त्वमा समावेश हुन नपाउने भन्ने कुरा मानवको मस्तिष्कमा घुस्न लाग्यो । फलस्वरूप यसलाई वेदान्तज्ञहरू र तान्त्रिकहरूले अनुसरण र अध्ययन गर्न लागिगयो । यसपछि तान्त्रिक पद्धतिले नेवार समाजमा संस्कार र क्रियाहरू हुनथाले । यसै क्रियालाई संस्कार भनियो । यी संस्कारमध्ये एउटा क्रिया जोगीचक्र पूजा हो । यो क्रिया मानिसको मृत्युपछि नेवार समाजले

डानुम्ह, न्हेनुम्ह (५ दिने वा ७ दिने पाली) दिने भनेर दर्शनधारी कुशलेहरूद्वारा मृतकको घरदैलो अगाडि पूजा क्रिया गर्ने गराउनेलाई जोगीचक्र नामले प्रख्यात भयो । यो जोगीचक्र नेवार समाजमा अद्यावधि प्रचलित छ ।

जोगीचक्रको क्रियाको पद्धतिमा एक भाग कागलाई र एक भाग प्रेतात्माको लागि छुट्याउने गर्दथे । कागलाई छुट्याएको भाग खोलामा गई खोलाको किनारमा राखेर कागलाई खुवाउने गरिन्छ । अर्को प्रेतात्माको लागि छुट्याएको भाग मध्यरातको समयमा मृतकको घरको ढोका अगाडि छानाको पालीना नाङ्गलोमा राखेर दीयो बत्ती बालेर झुण्ड्याउने गरिन्छ । मध्यरातको सुनसान समयमा उक्त डोरीमा झुण्ड्याइराखेका भाग प्रेतात्मा आएर खान आउँछ भनी विश्वास गर्दछन् । तर नेवार समाजका संस्कृति अलग नभएका संस्कारमा संस्कृति नभएकाहरूले यो जोगीचक्र पूजा पद्धतिलाई हेलाको दृष्टिले हेरी यसलाई मान्यता दिंदैनथ्यो । उक्त मूल ढोका अगाडि झुण्ड्याइराखेका भाग भोजको समयमा खोलामा लगेर पानीमा बगाउने गर्दछ । यसैलाई नै नेवारी भाषामा पाखा जाः तयेगु भन्ने गरिन्छ ।

जोगीचक्र पूजाको विधि

नेवार समाजमा यो डानुम्ह वा न्हेनुम्ह (पाँच दिने अथवा सात दिने पाली दिने) क्रियाको पूजाका

सामग्रीहरू वासको तपरीमा भात, दाल, विभिन्न प्रकारका सागसब्जीका तरकारीहरू, विभिन्न प्रकारका मासुहरू, तारिएका हाँसका फूल, माछा, रोटी र फलफूल आदि सामग्रीहरू राखी आफ्नो गोत्र अनुसार पाँच दिने अथवा सात दिने पालीका सामग्रीहरू मृतक व्यक्तिका छोरीद्वारा तयार पार्ने गर्दछन् । छोरी नहुनेले आफ्ना आफन्त परेका छोरीहरूद्वारा यी सामग्रीहरू तयार पार्न लगाई आफ्ना पुरोहितबाट सङ्कल्प गर्न लगाई मृतकको घर दैली अगाडि क्रियापुत्रले दर्शनधारी जोमीहरू (कुशनेहरू) ले माटोको घँटोलाई परालबाट बनाएका चवका आमन लगाई तयार पारिराखेका सबै सामग्रीहरू कुशलेहरूले नै विधिविधान अनुसार पूजा गर्ने गर्दछन् । सो पूजा गर्ने घँटोमा कसै-कसैले जाँड, रक्सी, कसै-कसैले च्युराको धुत्रो भरेर घँटोलाई फूलको माला लगाई सिन्दूर चढाई पूजा गर्दछन् । यसै पूजा पद्धतिलाई नेवारी भाषामा पाँच दिनको बेलामा गर्नेलाई डानुम्ह र सात दिनको बेनामा गर्नेलाई न्हेनुम्ह गर्ने भनिन्छ । यसलाई नै जोगी चक्र क्रिया भनिन्छ । यो प्रत्येक वर्ष सञ्चालन गर्ने, हुने-हूले त जग्गाहरूको गुठी राखी राजा तथा प्रजाहरूले ठाउँ ठाउँमा अभिलेखहरू प्रशस्त राखेका छन् । अभिलेखहरूको खोजीमा काठमाडौं मरु सत्तलमा भएको स्वर्णपत्र र अन्यत्रबाट प्राप्त अभिलेखहरू निम्न प्रकार छन् ।

मरु सत्तलको स्वर्णपत्र

(ॐ) शुभ स्वस्ति जयरत्न मल्ल देवस्य श्री श्री जय अरिमल्ल देवस्य विजय राज्य ॥ अद्य वाराह कल्पे वैवस्वत मन्वन्तरे कलियुगे जम्बू द्वीपे भरत खण्डे हिम वत्पादे वासुकि क्षेत्रे श्री नेपाल देशे पशुपति सन्निधाने दाङ्मत्याः पश्चिम कूले विष्णु मत्याः पूर्वकूले इदं स्थाने श्री काष्ठ मण्डप नगरे श्री श्रयोऽस्तु सम्बत ४०५ आस्विन शुक्ले चतुर्थ्यां तिथौ अङ्गार वासरे च्च दिनस कोन्हु श्री हेननाथ जोगी भ (म) ला दसन स्वहस्तेन स्वविद्य मानेन स्ववाचा प्रतीपत्नी भूतेन वृक्ष वर सम्प्रदत्त भवति मासा शिवलिति न लीला वर ड्वाव जोगी भलादत्वं सकल सिद्ध न ड्वाव चक्र विय यातं घिट (त) न दं बुरोव १५ तल पत्ति (नि) समंत च्च बुया वा स सन दु थ्यं वर्ष प्रति

सयं चक्र विस्यं निस्त्रयं (यं) निर्वाहरपं यड् जो माल्व च्च ते मानत्रयम् च्च दानस लोपा लोपी याड् पट बुर्जन याड् कृतधन या काले गो हत्या, ब्रम्ह हत्या, स्त्री हत्या, बालहत्या माताहरण च्चवते अघोर पच महा पातक लाक च्चवते भाषाया साछि दुष्ट श्री श्री दिनकर भट्टारिका स तद् दानेन पूर्ववत शास्त्रोक्त फल सन्य गरतु शुभम् ॥

मरु सत्तलको अर्को स्वर्णपत्र

ॐ नमः श्री गोरक्षनाथाय ॥ स्वस्तिश्री मन्नेपाला धिराजेश्वर श्री श्री जय रत्न मल्ल देवस्य विजय राज्ये श्री काष्ठमण्डप स्थानस प्रति वर्ष जोगी चक्र दयके यातं दान बाडा भाषा च्चवते श्री त्रिपुर स्थान श्री खण्डल देशया श्री ६ बालनाथेन स्व हस्ते न स्वविद्य मानेन स्व वाचा प्रति पत्नी भूतेन सुवर्ण द्वय कर्षाधिकं चतुः पलाङ्कि चूर्ण काला लू प्लं ४ कर्ष थोतेया व्याजन वर्ष प्रति आषाढ कृष्ण चतुर्दशी कोन्हु जोगीचक्र भूक्ति भोग याचकं यने माल जुरो एतत्पुन्यानु भावेन यज मानस्य सपरिवारा णाम् आयु रारोग्यं चान्ते परम धामं पद प्राप्य ये ड्स्तु थोते दान लोप याकाले पन्चानन्तर्यं पापलाक जुरो श्रयोऽस्तु संवत ६३२ आषाढ कृष्ण चतुर्दशी पर अमावास्यायां पुनर्वसु नक्षत्रे वज्रयोगे सोम दिने शुभम् ॥

ताम्रपत्र

..... सम्बत ६०५ आस्विन शुक्ल चतुर्थ्यां तिथौ । अङ्गार वासरे । भाषा शिव लिति न लीला वर ड्वाव जोगी भलादत्वं सकलं लिथ्यन ड्वाव चक्र विययातं किटन द्वं बू रोव ४ तलप ति समत च्च बूया वाससन द्वथ्यम् व्रषम्प्रतं बसवम् चक्र विस्य निस्त्रप निब्बा हरपं यञ्ज माल ।

उपयुक्त स्वर्णपत्र र ताम्रपत्र सत्यनारायण प्रजापतिले देखाउनुभएको हो ।

यो जोगीचक्र क्रियाको बेलामा कागलाई भाग किन पन्छाउनु परे, गरुड पुराणमा केही उल्लेख छ । ग्रन्थहरूको अध्ययनमा हरेक कल्प कल्पमा काग पन्छिको उल्लेख छ । सम्पूर्ण अध्ययन गर्नु बाँकी नै छ । तैपनि संक्षेपमा देवताहरूले कागलाई ठूलो स्थानमा राखेर कागलाई ४ प्रकारका गुण अवलम्बन गर्न पाउने गरी वरदान प्रदान गरेका छन् । ती वरदान हुन्—

- १) मृतक व्यक्तिहरू प्रेतात्मा भई बसेकालाई आफूले लिएर पुऱ्याइदिने ।
- २) परदेश लाग्ने जहान परिवारलाई चाँडै फर्कन सूचना दिने ।
- ३) सरस्वतीले बिसैंको कुरा सम्झाइदिने अथवा छुटेका कुरालाई कागका पतला चिन्ह राखी थाप्न पाउने ।
- ४) यम पञ्चकको समयमा कागलाई पूजा नगरिएमा स्वर्गबास हुन नपाउने ।^२

करीब ३३५ वर्ष अगाडि मल्लकालमा भक्तपुरका राजा विश्वमल्लले स्थानीय जनताले आर्थिक अवस्थाको कमजोर गरीबहरूले पनि जोगीचक्रको संस्कार भई मृतकहरू प्रेतात्मालाई पञ्चतस्वमा समावेश हुन र प्रत्येक जनता दुर्घटना परी मृत्यु भएका कुनै जात्रा मेलामा दुर्घटना भई मृत्यु भएका सबै प्रजाजनको आत्मा प्रेतात्माबाट पञ्चतस्वमा समावेश हुन पाओस् र देशमा शान्ति सुव्यवस्था हुन पाओस् भनेर प्रत्येक वर्षको मेष संक्रान्तिको एकदिन अगाडि भक्तपुर टौमढी टोलमा भैरव नाथको अगाडि जोगीहरूलाई चक्र दिने बेडी समेत निर्माण गराएको भाषा वंशावलीमा उल्लेख छ । उक्त चक्र पूजा चलाउनका लागि सामग्रीहरू बनाई तयार पार्न र सरसामानहरू सुरक्षाको लागि एउटा घरको निर्माण गर्न लगाई दानको रूपमा बन्दोवस्त गराएका थिए । टौमढी टोलस्थित हालसम्म भएका सुन्धारा (ढुङ्गामा तामाले मोडी मुन जलप लगाएको) अगाडि पूर्व र बेडीको दक्षिण कोणका घर हुन् भन्ने स्थानीय बूढापाकाहरूको भनाइ छ । उक्त घरमा अद्यावधि पूजा सामग्रीहरू तयार पार्ने परम्परा छ । टौमढी टोलस्थित उक्त सुन्धारा ने. सं. ५६० जेष्ठ शुदि १० रोजमा राजा यक्षमल्लले स्थापना गरेका हुन् भन्ने त्यहाँ भएका अभिलेखबाट अवगत हुन्छ । केही वर्ष पछि जोगीचक्रको पूजा सञ्चालन गर्ने कनफट्टा जोगीहरू बस्नका लागि पनि अर्को एउटा घर निर्माण गर्न लगाएको वंशावलीमा उल्लेख छ । वंशावलीमा यो पनि

उल्लेख छ कि उक्त घर निर्माण गरेका स्थानमा एउटा ठूलो अजिस्वाँ भन्ने फूल फुल्ने रूख थियो । उक्त रूखलाई हटाई सोही ठाउँमा निर्माण गरिएका घरका काठहरू त्यो अजिस्वाँ भन्ने रूखको काठ नै प्रयोग भएकोले त्यस घर निर्माण भएका स्थानलाई अजिस्वाँमढी नामले प्रख्यात भएको हो भन्ने भनाइ छ ।^३ जोगीचक्र पूजा सञ्चालन गर्ने कनफट्टा जोगीहरू बस्नका लागि सो घर निर्माण गरेका अभिलेख पनि पाइन्छ भनी स्थानीय बूढापाकाहरूको भनाइ छ । तर उक्त अभिलेख पत्ता लगाउन सकेको छैन । सो घरमा आजभोलि गुठी संस्थानले न्यातापोल क्याफे रेष्टुराँ खोल्न लगाई रेष्टुराँ सञ्चालन भैराखेको छ ।

मेष संक्रान्तिको एकदिन अगाडि टौमढी टोल-स्थित आकाश भैरव अगाडि उक्त वेडोमा हुने जोगीचक्र पूजामा १२ वटा माटाका घ्याम्पाहरूमा रक्सी जाँडले भरी कनफट्टा जोगीहरूले भेडा बलि चढाई (यताका वर्षहरूमा बोका) विधिविधान अनुसार जोगीचक्र पूजा गर्ने चलन छ तर १२ वटा माटोका घ्याम्पोको बदला कहिले ९ वटा कहिले ७ वटा मात्र राखेर पूजा गर्ने गर्दछन् । हिजोआज उक्त जोगीचक्र पूजा सञ्चालन गर्ने कनफट्टा जोगीहरू देउपाटन मृगस्थलीका आवासीय भएका छन् । यी कनफट्टा जोगीहरूले उपत्यकाको प्रत्येक ठाउँमा हुने जोगीचक्र पूजा सञ्चालन गराइराखेका छन् । चैतमा हुने श्वेत मच्छिन्द्रनाथको रथजात्रामा पनि असन टोलमा रथ पुग्दा रथको अगाडि पनि यी कनफट्टा जोगीहरूले जोगीचक्र पूजा गर्ने गर्दछन् । भक्तपुर टौमढी टोलमा जोगीचक्र चलाउने स्थानमा आजभोलि प्रत्येक दिन नव दाफा भजन र अरू धल्चा भजन गर्ने गर्दछन् ।

जगत् चन्द्र

मल्ल राज्यकालमा नै विश्वमल्लका चार पुस्ता पछिका राजा जगत्प्रकाश मल्ल पनि धार्मिक कार्य र देश निर्माण कार्यमा ठूलो आस्था भएका राजा थिए । उनले

- २) हाँत्री सांस्कृतिक पर्व र जात्राहरू, लीलाभक्त मुनिकर्मी, पृष्ठ ५७ ।
- ३) मल्लकालीन नेपाल, लीलाभक्त मुनिकर्मी, पृष्ठ २८ ।

पनि जोगीचक्र पूजालाई निकै योगदान दिई गुठीको व्यवस्था गराई २४ रोपनी जग्गाको दानको रूपमा राखेर जोगीचक्र पूजाको कार्य सञ्चालन गरेका दुई वटा अभिलेख राखेका थिए ।^४ अभिलेखहरूमा राजा जगत् प्रकाश मल्लले मुख्य मन्त्री चन्द्रशेखर उपाध्यायलाई सुणगानकासाथ बवान गरेका छन् । मुख्य मन्त्री चन्द्रशेखर उपाध्यायले राजा जगत्प्रकाश मल्ललाई राजाका मन परेका अन्नपूर्णा लक्ष्मीदेवीको कन्यादानको व्यवस्था मिलाई सहयोग गरी मृत परेकोले राजाले उनलाई मुख्य मन्त्री पदमा नियुक्त गरी राजकाजको कार्य र धार्मिक कार्यमा राजाको मुख्य मन्त्री नै प्रिय भएको अभिलेखहरूमा देखिन्छ ।^५ राजा जगत्प्रकाश मल्लले खौमा टोलस्थित उमा महेश्वरको मन्दिर निर्माण गर्न लगाउँदा मन्त्री चन्द्र शेखर (चाँड शेखर) को गुणगान गरी राजा र मन्त्री दुई व्यक्ति भए तापनि बी दुवै व्यक्ति एकै हुन् भनी अभिलेखमा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । राजा जगत्प्रकाश मल्लको अगाडिको पद जगत् र मुख्य मन्त्री चन्द्रशेखरको अगाडिको पद चन्द्र दुवैको पद जोडेर दुवैको नामबाट नै जगत्चन्द्र नामले अभिलेख कोर्न लगाए । यो कुरा भक्तपुर कला संग्रहालयमा भएका “दश अवतारको गीत रचना” र बीर पुस्तकालयमा रहेको “मूल देशशि देव व्यवस्था” भन्ने नाटकमा मन्त्री चन्द्रशेखर (चाँड शेखर) को गुणगान गरी गीतको मञ्जलाचरण समेत उल्लेख गरी मन्त्री र राजामा फरक छैन भनी उल्लेख छ ।^६ यसबाट मुख्यमन्त्री चन्द्रशेखर उपाध्याय कतिको अतिशाली व्यक्ति रहेछ भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

अत्र राजा जगत्प्रकाश मल्लले तान्त्रिक विधि अनुसार

जोगीचक्र पूजा गर्न व्यवस्था गरेका विषयमा केही संक्षेपमा यहाँ उल्लेख गरिन्छ । राजा जगत्प्रकाश मल्लले चार पुस्ता अगाडिका राजा विश्वमल्लले जस्तै जोगीचक्र पूजाको क्रिया सञ्चालन गर्न नसक्ने जनता र मेला दुर्घटनामा परी मृतक व्यक्तिहरूको लागि आत्मा शान्ति र मृतकहरू पञ्चतस्वमा समावेश हुन पाओस् भन्ने अभि-प्रायले तान्त्रिक पद्धतिबाट क्रिया सञ्चालन गर्नका लागि मूलचोकको नैऋत्यकोणमा अथवा तलेजु भवानीको मूल मन्दिर र कुमारीचोक (याताचोक) को कोणमा स्नेह मण्डप नामले राम्रो ढुङ्गाले छापी वेडी बनाउन लगाई प्रति वर्ष मेष संक्रान्तिको दिनमा जोगीचक्र चलाउन पर्ने गरी आफ्नो सालिक समेत तलेजु भवानीलाई चढाएका अभिलेखहरू अद्यावधि छन् ।^७

भक्तपुर तलेजु भवानीको मूलचोकको यही नैऋत्यकोणको स्नेहमण्डप वेडीमा प्रति वर्ष मेष संक्रान्तिका दिन आजभोलि दर्शनधारी कुशलेहरूलाई भोज खुवाउने धासापा भन्ने जोगीचक्र दिने कार्य हुन्छ । तब मात्र बिस्केटमा हुने लिङ्ग जात्रा बिसर्जन गराउने परम्परा थियो । मूलचोकको तलेजु मन्दिरको ढोकामा टाँसिएका स्वर्णपत्रमा उक्त स्नेहमण्डपको वेडीमा वर्षको ३ पटक (महानवमी, पिशाच चतुर्दशी र कोलु ब्यातको समयमा) बत्ती बाल्न ६ पाथी तेल खर्च गर्नु पर्ने जग्गाको गुठी राखेको थियो । तर हिजोआज त्यहाँ बत्ती बाल्ने कार्य बन्द भैसकेको छ, सिर्फ बडादर्शनको समयमा तलेजु भवानी मूल मन्दिरबाट याताचोक (कुमारी चोक) सवारी हुने जात्रा र विजया दशैंको टीफा पूजा बिसर्जन भैसकेपछि कुमारीचोकबाट मूल मन्दिरमा

४) पूर्णिमा, अङ्क ७, ८, पृष्ठ ४७ र २२ ।

५) अभिलेख संग्रह, भाग ७, पृष्ठ २१ ।

६) पूर्णिमा, अङ्क ८ को पृष्ठ २१ ।

७) (क) भक्तपुर हरिशङ्कर पाटीको संवत् ७८२ को अभिलेख ।

(ख) भक्तपुर दरवार स्त्रायरको सिद्धिलक्ष्मीको मन्दिरको संवत् ७८२ को अभिलेख ।

(ग) भक्तपुर टौमडी टोलको भैरवनाथको सालिकको संवत् ७८८ को अभिलेख ।

(घ) भक्तपुर नगदेशचोकमा रहेको ने. सं. ७९२ को अभिलेख ।

चलाइने जात्रामा मात्र उक्त स्नेहमण्डप वेडीमा बत्ती बाल्ने गर्दछन् । यसै बेला राजा जगत्प्रकाश मल्ल, जीतामित्र मल्ल, भूपतीन्द्र मल्ल र रानी लालमतीको सालिक प्रदर्शन गर्ने गर्दछन् । यही तलेजु भवानीको जात्रामा ६४ पाला र ची लाख बत्ती बाल्ने कार्य हुन्छ । हिजोग्राज अरू बखतमा बत्ती बाल्ने चलन बन्द भैसकेका छन्, तर गुठी संस्थानमा लगत त कायम नै छ । सो स्नेह मण्डप निर्माण भैसकेपछि राजा र भारदारहरू त्यही स्नेह मण्डपमा बसेर राजकाज र धार्मिक कार्यको विषयमा छत्रफल गरी प्रजाजनलाई जात्रा र राजदरबारको आदेश जाहेर गर्ने गर्दथे भन्ने बूढापाकाहरूको भनाइ छ । तसर्थ उक्त बेडीमा सर्वसाधारण बस्न निषेध थियो भन्ने छ, तर सो नियम पनि हटिसकेको छ ।

अर्को जोगीचक्र पूजाको कार्यक्रम प्रत्येक वर्षको वैशाख २ गतेका दिन हालको कला संग्रहालयको अगाडि १२ वटा माटोको घँटोलाई परालको चक्का आसन राखी जाँड रक्सीले भरी कनफट्टा जोगीहरूले विधि-विधान बमोजिम पूजा गरी हाँस बलि चढाई उक्त लहरै १२ वटा घँटोलाई पूजा गर्ने चलन छ । यसलाई पनि जोगीचक्र पूजा भन्ने गर्दछ । त्यस्तै त्यसको भोलिपल्ट पनि अथवा वैशाख ३ गतेका दिनमा पनि दरबार स्वयाय्रमा रणजीत मल्लको घण्टा मुनिको पाटी अगाडि कनफट्टा जोगीहरूले १७ वटा माटोको घँटोमा जाँड, रक्सीले भरी विधि-विधान बमोजिम पूजा चढाई राँगाको बलि चढाई चक्रपूजा गरिन्छ । मल्ल राजाहरूमा अन्तिम मल्ल राजा रणजीत मल्लले तलेजु भवानीको नित्य बिहान-बेलुका आरतीको समयमा बजाउने ठूलो घण्टा स्थापना गर्दा सो जोगीचक्र पूजा चलाउन कनफट्टा जोगीहरू बस्नका लागि घण्टाको मुनि पाटीको रूपमा ढुङ्गाको थाम राखेर ढुङ्गाले बिछ्याई निर्माण गर्न लगाएको हो भन्ने जनश्रुति छ । उपर्युक्त जोगीचक्र पूजाबारे राजा जगत्प्रकाश मल्लले राख्न लगाएका अभिलेखहरूका स्थान र नेपाली रूपान्तर निम्न प्रकारका छन्-

पहिलो अभिलेखको नेपाली रूपान्तर

श्री तलेजु भवानीलाई नमस्कार । ने. सं. ७८२ मार्ग शुक्ल षष्ठि आदित्यवार श्रावण नक्षत्र ध्रुपयोग तौलिक करण भएको राम्रो दिनमा राजाहरूमा शिरो-मणि नेपालका राजा जगत्प्रकाश मल्लले श्री मानेश्वरी-लाई खुशी पार्न विधि बमोजिम असल मण्डप समर्पण गर्नु भयो ।

दुई छोराहरूले सेवा गरिरहेका, सेवा गर्नेमा सियालु भएका, हातमा माला लिएका असल मन्त्री चन्द्र शेखर (चाँड शेखर) ले सेवा गरिएको, नियमको पालना गर्ने गुणी राम्रो विद्वान् राजा जगत्प्रकाश मल्लको बेजोड सालिक सबभन्दा उत्तम रहेको छ ।

(उपर्युक्त अभिलेख हरिशङ्करको पाटीको हो ।)

दोस्रो अभिलेखको नेपाली रूपान्तर

नेपाल मण्डलमा श्री श्री श्री पशुपतिनाथको समिपमा वाशुकी क्षेत्र वागमतीको पूर्वपट्टि यही पुण्य भूमि भक्तपुर राजधानीमा आज कलिगत संवत् ४७६३, ने. सं. ७८२, (वि.सं. १७१९) विरोधकृत सम्बत्सर वसन्त ऋतु चैत्र कृष्ण पञ्चमी शनिश्चरवार जेष्ठ नक्षत्र वरियान योग कौरवकरण जीवहिरा भित्र मुहूर्तमा मेष राशीमा, सूर्य वृश्चिक राशीमा, चन्द्रमा भएको विषुवत संक्रान्ति (मेष संक्रान्ति) को विशिष्ट पर्वको दिन भक्तपुरमा छत्र समेतका एघोर वटा मुनका जलपदार गजूर, जलपदार छाता, तोरण, झ्याल, ढोका देवीका मूर्ति २ राशी नक्षत्र आदि अनेक मूर्तिहरूले जगमगाएको स्वर्गलाई पनि माथ गर्ने धेरै राम्रा मन्दिरहरूमा राज भएका आफना श्री श्री श्री इष्ट देवता (तलेजु) भवानी-लाई खुशी पार्नका लागि मानव गोत्र भएका रघुकुलमा पैदा भएका श्री श्री जगत्प्रकाश मल्लबाट स्नेहमण्डपमा प्रत्येक वर्ष बत्ती बाल्न, दही, च्युरा, रोटी (लड्डु), मासु बाँड्न र दर्शनधारी (कुशले) लाई भोज खुवाउन समेत २४ रोपनीको जगा गुठी राखियो । मेष संक्रान्तिको दुई दिन पछि जोगीचक्र (चक्रपूजा) गर्नु, २० पाथी चामलको भात पकाउनु, ३४ पाथी चामलको जाँड बनाउनु, १७

घडा जाँड, ४० पाथी गहूँको पीठो, २॥ पाथी मास, मुखभरी दाँत भएको रांगा १ के रुपैयाँ ६॥, सरुवा चामल दुई कुरुवा, नून तीन कुरुवा, तेलमाना ६, हि २ कु (केही पाउ) अदुवा एक कोर (एक कुरुवा), बेसार एक रुपैयाँ, दाउरा..... र नवमीको दिनमा, पिशाच चतुर्दशीको दिनमा र कोरु क्यात्थी तीन पटक बत्ती बाल्न ३ पाथी तेल दीयो पाला ६४, प्रत्येक पटक चामल आठ न काम गर्नेलाई दिनु ।

(उपर्युक्त अभिलेख भक्तपुर नगर पञ्चायतको ढोका अगाडिको एकतल्ले श्री सिद्धिलक्ष्मीको रातो मन्दिरमा भएको हो ।)

तेस्रो अभिलेखको नेपाली रूपान्तर

सदाशिव मल्ल बसेको चौक बिभ्रको हुनाले श्री श्री जय जगत्चन्द्र मल्ल देवले जीर्णोद्धार गरी आफ्नो सालिक प्रेमपूर्वक राख्नु भयो । श्री कुलदेवी तलेजुको नजिकमा रहेको यो चौक अत्यन्त उत्तम छ । टीकाधारी श्री श्री राजाले यसको हेरविचार गर्नु पर्छ । श्री श्री श्री तलेजुको सेवाको लागि यो सालिक राखेको मिति ने. सं. ७९२ जेष्ठ कृष्ण भलभल अष्टमी अनिश्चर बार उत्तम भाद्र नक्षत्र शौभाग्य योग पर्ने मुहूर्तको दिन हो ।

(उपर्युक्त अभिलेख गणेशचोकमा दुई वटासंगै रहेको अभिलेखमा एउटा शिलापत्रको केही अंश हो ।)

चौथो अभिलेखको नेपाली रूपान्तर

ॐ स्वस्ति ॥ श्री आकाश भैरव कहीं श्री श्री जगत्चन्द्र देवले राखेको सालिक बिभ्रको हुनाले श्री श्री जय भूपतीन्द्र मल्ल देवले पित्तल भरेर बनाएको । पहिलो मिति संवत् ७८८ जेष्ठ शुद्ध । बनाएको मिति संवत् ८३३ कार्तिक कृष्ण द्वितीया मृगशिर नक्षत्र सिद्धियोग अंगार वार ।

(उपर्युक्त अभिलेख टौमढी टोलका आकाश भैरवमा रहेको ढलौटको सालिकको अभिलेख हो ।)

माथि उल्लेख गरिएका जोगीचक्र पूजा हिजो-आज सञ्चालन हुने स्थान र मिति यस प्रकार छन्- जोगी

चक्र पूजामा हिजोआज कहीं ६-७ वटा, कहीं १२ वटा, कहीं एउटा मात्र र कहीं १७ वटा माटोको घँटोमा पूजा गरी, कहीं बोका, कहीं हाँस, कहीं कुखुरा, कहीं रांगा बलि चढाई कनफट्टा जोगीहरूले पूजा गर्ने गर्दछन् । खर्च सकेसम्म कटौती गरी आवश्यक मात्र खर्च दिई गुठी संस्थानले पूजा सञ्चालन गराइराखेका छन् ।

पूजा सञ्चालन हुने स्थान

- १) चैत्र शुक्ल नवमीका दिनमा काठमाडौं, असन टोल श्री श्वेत मच्छिन्द्रनाथको रथ अगाडि ।
- २) मेष संक्रान्तिको एकदिन अगाडि मसान्तको दिनमा भक्तपुर टौमढी टोल आकाश भैरव अगाडि भेंडाको बदला बोका बलि चढाई ६, ७ वटा माटाका घँटोमा पूजा गर्ने गर्दछन् ।
- ३) मेष संक्रान्तिको दिनमा अथवा वैशाख १ गतेको दिनमा भक्तपुर तलेजुको मूल चौकको स्नेहमण्डप वेडीमा (दबली) घासापा भन्ने जोगीचक्र कुशले-हरूलाई भोज वितरण गर्ने ।
- ४) मेष संक्रान्तिको दिन अथवा वैशाख १ गते भक्तपुर टौमढी टोलमा ५-६ वटा घँटा पूजा गरी जोगी चक्र पूजा गर्ने ।
- ५) मेष संक्रान्तिको भोलिपल्ट अथवा वैशाख २ गतेका दिन भक्तपुर दरबार स्ववायर कला संग्रहालयको अगाडि हाँस बलि चढाई जोगीचक्र पूजा गर्ने ।
- ६) मेष संक्रान्तिको दुई दिनपछि अथवा वैशाख ३ गतेका दिन भक्तपुर दरबार स्ववायर ५५ इयाल अगाडि रणजीत मल्लले स्थापना गरेको ठलो घण्टा मुनि पाटी अगाडि सञ्चालन हुने कनफट्टा जोगीहरूद्वारा १७ वटा माटाका घँटालाई जाँड रक्सीले भरी रांगा बलि चढाई जोगीचक्र पूजा गर्ने ।

पाद टिप्पणीहरू

- १) बनारसबाट प्रकाशित- गरुड पुराण, अध्याय ११।
- २) मुनकर्म, लीलाभक्त- हाँसो सांस्कृतिक पर्व र जात्राहरू, २०४३ ।

- ३) --, मल्लकालीन नेपाल, २०२५ ।
४) --, नेपालको सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक दिग्दर्शन।
५) संशोधन मण्डल- पूर्णिमा, अङ्क ७ र ८ ।
६) संशोधन मण्डल- अभिलेख संग्रह, भाग ७ ।
७) --, पूर्णिमा, अङ्क ६ र ६ ।
८) नै. सं. ७२२, ७८८, ७९२ का शिलापत्रहरू ।
- ९) स्वर्णपत्र- तलेजु मूलचोक ।
१०) हस्तलिखित ग्रन्थ- कुलार्नवतन्त्र ।
११) लगत्- गुठी तहसिल तथा खर्च कार्यालय, भक्तपुर ।
१२) भक्तपुरको शिलालेख सूची- वीर पुस्तकालय,
काठमाडौं ।